

FATABUREN 1967

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1967

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1967

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Redigerad av Ernst-Folke Lindberg

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Ivar Hægströms Tryckeri AB 1967

Pärmens färgbild: Hagaberg på Svartsjölandets sydligaste udde. Detalj från målning av Emil Wallenstråle 1887. På den högra villans balkong står v. häradshövd. Eugène Westin, som bodde här på sommarnöje. Stället äges nu av hans barnbarn. Tavlan tillhör fil. dr Hans Hansson och hans maka Ingrid, född Westin.

Gammaldags och modenytt hos jämtländska möbelsnickare under 1860—70-talen

Den rika rokoko, som sedan 1700-talets slut präglade inredningen i den jämtländska allmogens hem, fick en lång varaktighet. Under nästan ett sekel framåt formades klockfodralen i mjuka linjer och med slank profil och skåpen med svängda gesimsar. Dekoren bestod av rosor, fåglar, bladverk och rocailler. Inredningen i kyrkorna utfördes under denna tid av provinsens egna konstnärer, och det var även till stor del dessa som svarade för den höga standarden hos sådana allmogens möbler, som med en i dag aktuell term kunde kallas statusmöbler.

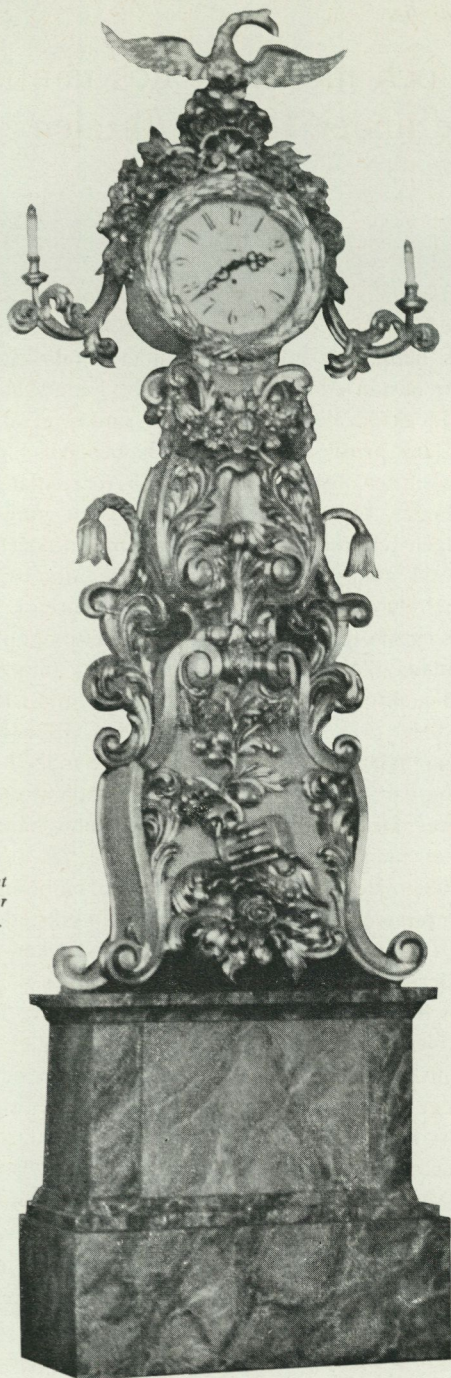
De många förmögna bönderna i socknarna kring Storsjön var lätt mottagliga för modets nyheter. Det är också inom Storsjöområdet man finner 1700-talets rikaste möbelmåleri och det tidiga 1800-talets imponerande paradrum med kolonner i skenperspektiv. Det är även bönder inom detta område som är de första inom landskapet att skaffa sig salsmöbler i nyrokoko.

Även sedan fabriksstillverkade möbler fanns att tillgå i landet och även sedan järnvägens tillkomst 1879 möjliggjort långväga transporter av tyngre gods, föredrog man i Jämtland att beställa sina möbler hos bygdens egna snickare. Det hör till bilden att industrialismens genombrott inte förändrade Jämtlands karaktär av bondebygd. Ingen möbelindustri växte t. ex. fram,

som kunde konkurrera om efterfrågan på hantverksmässigt utförda möbler. Den handel av fabriksstillverkade möbler, som i blygsam skala förekom strax före eller omkring sekelskiftet, synes närmast ha bedrivits i form av gårdfarihandel och förmedlat produkter från Sundsvall, såsom gungstolar av amerikansk typ med fjäderförsedd fotställning under medarna. »Sådana gick dom och sålde i gårdarna kring sekelskiftet. Dom finns litet överallt och dom kom från Sundsvall» (uppgifter från Amer och Bölestrand i Ragunda socken och kyrkbyn i Hällesjö socken).

Några av de möbelhantverkare som arbetade i Jämtland under 1860—70-talen är till namnet kända:

Johan Edler d. y. (1831—1910), kyrkoinredare, möbelsnickare och bonde, hade sin verkstad på sin gård i Änge, Lockne socken. Sin utbildning skulle han, enligt familjetradition inom den edlerska släkten, ha fått i Stockholm, men det har ej lyckats mig att verifiera förekommande uppgifter om att han varit gesäll hos förgyllare Gustafsson på Hamngatan. Man har skäl att behandla traditionsuppgifterna med en viss försiktighet, inte minst därför att två skilda föremål uppges som Edlers gesällprov, dels en spegel från 1847 (priv. äg., Östersund), dels ett toalettbord från 1867, bröllopsgåva inom släkten Lignell, Östersund (priv. äg.).

1. Ståndur, tillverkat
1853 av Johan Edler
d. y. Lockne kyrka.

Edler visar i sina kyrkliga arbeten merendels en diskret anbragt dekor. På 1850-talet, då han i kyrkoräkenskaperna ännu nämnes bildhuggargesäll, utförde han emellertid för Lockne kyrka ett ståndur med en oerhörd anhopning av ornamentsdetaljer. Vid anblicken av detta märkliga ur får man lätt intrycket, att den unge gesällen enbart önskat demonstrera sin färdighet som träskärare och ännu ej fått känsla för den måttfullhet som röjer mästaren.

Ett säkert dokumenterat arbete från Edlers verkstad i Änge är den salsmöbel i nyrokoko, som 1947 skänktes till Lockne församling och förvaras i kyrkans sakristia (enligt donationsbrev i kyrkans arkiv). Den består förutom av soffa, bord och stolar även av en rikt skulpterad och förgylld spegel samt ett väggur. De olika delarna har tillkommit under olika tidsperioder enligt donationsbrevets uppgifter. Soffgruppen härrör enligt dessa från år 1886, vägguret från 1890 och spegeln från 1898. Årtalen synes rimliga med hänsyn till möblernas typ och utformning. Bordet med dess svängda ben, tunga kryss och snidade rosor är helt i stil med vad man vid denna tid kunde möta i salongen hos en förmögen kolhandlare i Stockholm (jfr A. Lindblom, Sveriges konsthistoria, s. 826, bild 1192). Soffan har starkt accentuerad form med högt svängda ryggpartier. Dekoren är till viss del överlastad med både roskärning och sköldmotiv på rygg och sarg samt därtill snidade rocailleliknande ornament på sidorna.

Betydligt måttfullare är två väl proportionerade toalettspeglar, där de skickligt skulpterade rosorna gör det sannolikt att antaga Edler som mästaren (priv. ägo, Hälgebacken, Ovikens

socken, och Tomtegården, Rödöns socken). Tradition föreligger att de skulle vara tillverkade »i trakten». Den typ spegeln representerar är för övrigt vanlig 1880—1900 och förekommer i möbelkataloger så sent som 1910 (jfr bild 4).

Med sitt påkostade utförande i en tidskrävande träskärarteknik var Edlers möbler i dåtidens penningvärde helt visst dyrbara ting. Något exempel på hans priser på profana möbler har jag inte, men till jämförelse kan nämnas att det stora stånduret för Lockne kyrka, vilket han snidade vid 22 års ålder, betingade ett pris av 66 riksdaler 32 skilling, vartill kom förgyllningen med 156 riksdaler.

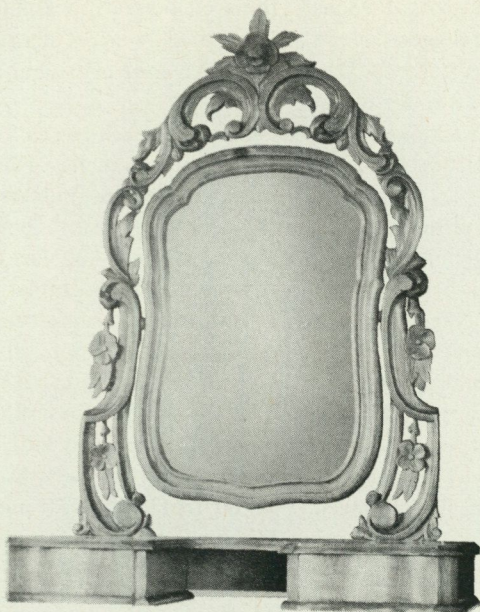
I Jämtlands läns museums samlingar

finns ett porträtt av Johan Edler d. y. Han har själv utfört den rikt skulpterade ramen med ornament av rosor och blad.

Skrivmöbler är en sen företeelse i allmogens möbelinnehav. I Jämtland uppträder sekretärer, pulpeter, skrivklaffar och chiffonjéer i bouppteckningarna först efter 1840. Det finns givetvis enstaka tidigare exemplar. Dessa möbler utfördes i furu och målades vanligen i fanerimitation. Ibland ingick skrivklaffen i sängskåpet till den väggfasta sängen. Eftersom sängskåpen ofta försågs med ägarnas initialer och årtal är det lätt att datera dessa. När det gäller de fristående chiffonjéerna i Karl Johansstil, vilka vanligen hade sin plats i salen som finmöbel, föreligger inte ett

2. Soffgrupp i nyrokoko, tillverkad 1886 av Johan Edler d. y. Nu förvarad i Lockne kyrkas sakristia.

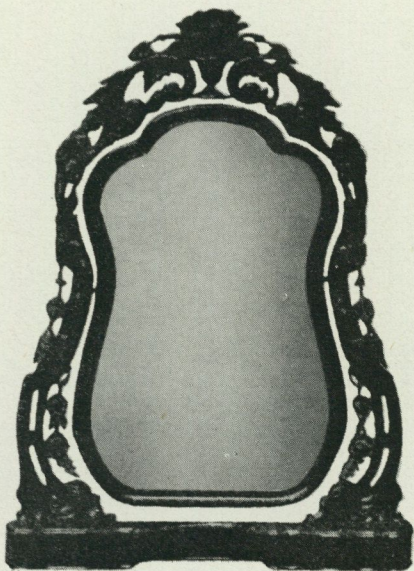

enda daterat exemplar från Jämtland. Man har endast bouppteckningsuppgifterna att gå efter. Generellt kan sägas att typen börjar uppträda omkring 1840 och att den ej är särdeles vanlig.

En av dem som tillverkade sådana chiffonjéer var *Olof Olofsson* från Kaxås i Offerdal, f. 1816. Olofsson var bonde och snickare och hann leverera åtskilliga möbler från sin verkstad, innan han 1878 emigrerade till USA. Han tillverkade stora, släta chiffonjéer i modifierad Karl Johansstil — tre exemplar är kända. Inredningen utfördes i björkrot, medan hela möbeln i övrigt målades i gul fanerimitation, som gav den sken av att vara helt tillverkad av björk (priv. äg. Kaxås och Rise, Offerdal).

Medan man i Storsjötrakten förnyade sitt bohag med salsmöbler i nyrokoko och chiffonjéer av Karl Johanstyp, i stil med de ovan beskrivna exemplaren, kunde man samtidigt i de avsidade fjällsocknarna nyanskaffa möbler av äldre modell. I Frostviken, Jämtlands nordligaste socken, påträffar man stabila stolar med ramslå och nedåt avsmalnande ryggbricka, daterade så sent som 1856 (tre daterade exemplar, Hembygdsgården, Gäddede). Skåp av 1700-talstyp nytillverkades inpå 1870-talet.

Jonas Sivertsson, f. 1829, sockensnickare i Hamnerdal, har signerat ett av sina skåp så sent som 1868. Skåpet var både snickrat och dekorerat i en vid tillverkningsåret förlegad smakriktning. Det har höga ben med profilerat underrede och svängd gesims, av den typ som blev modern ca 100 år tidigare. Dekoren visar ett uttunnat blomstermåleri med en naivt uppfattad urna, medan marmoreringen är utförd som

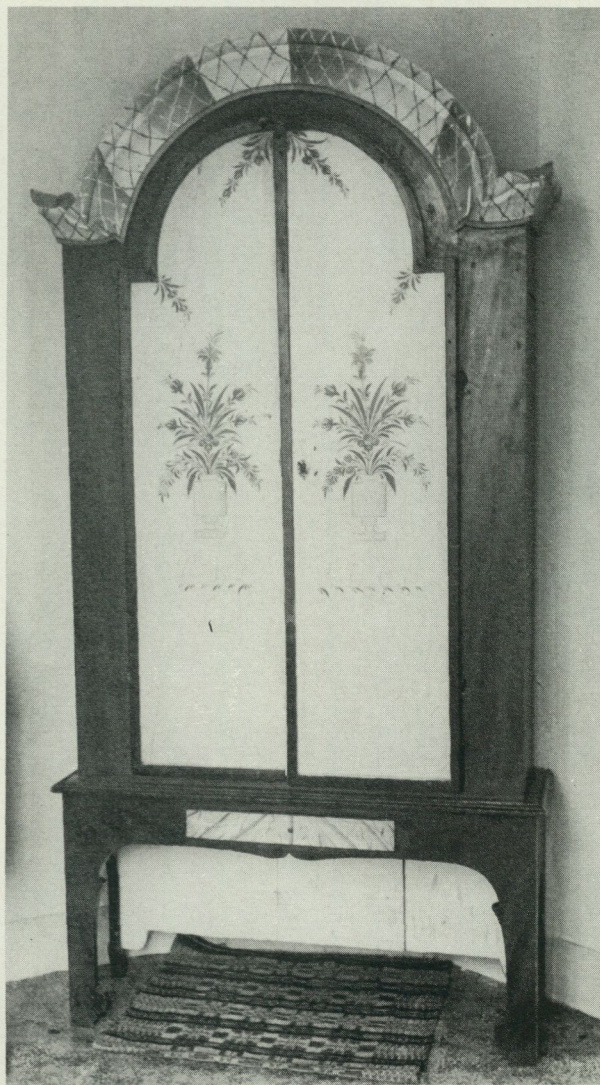
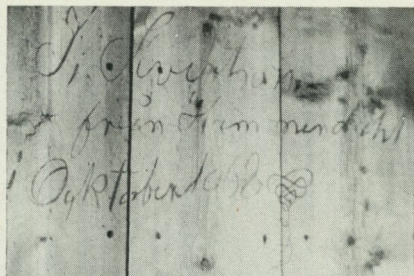

3—4. Toalettspegel, s. k. pigtittare, sannolikt skulpterad av *Johan Edler d. y.* Tomtegården, Rödöns sn. Privat ägo. — Toalettspegel ur möbelskatalog från sekelskiftet.

5. Chiffonjé, målad i
janerimitation, till-
verkad av Olof
Olofsson i Kaxås.
Rise, Offerdals sn.
Privat ägo.

6—7. Skåp, på baksidan signerat av Jonas Sivertsson 1868. Valsjöbyn, Hotagens sn. Privat ägo.

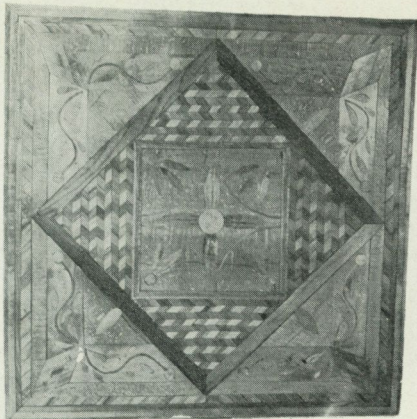
ett torrt ruttmönster (tre identiska exemplar, två i Valsjöbyn och en i Gunnarvattnet, samtliga i Hotagens socken).

Det är betecknande att alla Sivertssons arbeten är påträffade i Hotagen, en av de västliga fjällsocknarna, och inte nere i hans mantalsskrivningsort Hamnerdals kyrkby, som endast ligger sju mil från Östersund. Där var inte arbeten av denna art längre gångbara.

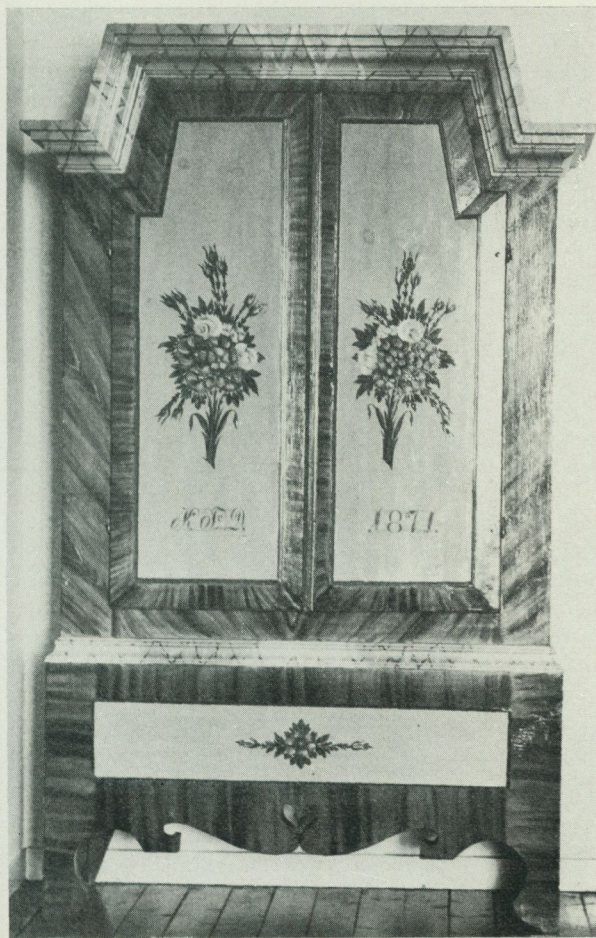
Jämtland led svårt av missväxtåren 1867—69. De nordliga landskapens frostlanta gårdar var givetvis mest utsatta. Minskad köpkraft blev den naturliga följden härav. På torget i Östersund sökte bönderna avyttra allt vad de kunde undvara. År 1867 såldes ett elegant, fanerat litet tebord, som på skivans undersida har följande inskription: »Detta arbete hafwer jag Under-tecknad med elända Hand jorth som inne Håller 182 stycken . . . tecknat af Olof H(alfvarsson) i Wälle Dalen».

Olof Halfvarsson (1797—1864) var härjedaling från Ljungdalen i Storsjö kapellförsamling och tillhörde den västhärjedalska snickarskolan. I västra Härjedalen hade en krets av skickliga möbelsnickare skolats av den i Stockholm utbildade schatullmakaren Jöns Andersson Ljungberg (1736—1818). Sedan denne Ljungberg fullgjort sina gesällår i Stockholm, återvände han till sin hemtrakt Ljungdalen, en isolerad fjällby i västra Härjedalen nära norska gränsen. Här utförde han möbler formgivna i rokoko och med intarsia i de träslag som stod till buds: ene, hägg och björk. Både Ljungberg och hans efterföljare stannade i trakten och arbetade inte utanför Härjedalen. Den ende som flyttade över jämtlandsgränsen var den ovannämnde Olof Halfvarsson, och

8. Bordskiva, signerad av Olof Halvarsson. Prästgården, Hällesjö sn. Privat ägo.

9. Skåp, målat av Anders Häggman 1871. Kaxås, Offerdals sn. Privat ägo.

det var på minsta möjliga avstånd, endast tre mil från hembyn, som han 1839 slog sig ner som kronotorpare i Vålådalen i Undersåker helt nära härjedalsgränsen. Han fortsatte där att tillverka möbler i den särpräglade formgivning som utmärkte härjedalssnickarna: kraftigt profilerade dragsoffor med snidade pilastrar och kartuscher och stolar i rokoko av högst karakteristisk utformning. Därtill kunde han för avsalu åstadkomma kvalitetsarbete såsom det ovannämnda fanerade tebordet, som också hamnade i en prästfamilj. Det såldes på Östersunds torg det svåra nödåret 1867, tre år efter snickarens död (bordet har i tre generationer ägts av prästfamiljen Hasselberg och stod 1959 i prästgården i Hällesjö, Jämtland).

Den siste snickaren tillhörande den jämtländska möbeltraditionen var *Anders Jonasson Häggman* (1832—1923) från Rise i Offerdals socken. Sitt sista skåp daterade han så sent som 1871. Hans verksamhetsområde var snävt. Förutom i sin hemsocken Offerdal har han gjort enstaka arbeten i grannsocknarna Föllinge, Hotagen och Kall. Häggman prydde sina klockfodral och skåpdörrar med rosor, ibland placerade i små naivt målade urnor. Rosorna känns lätt igen på det mörka njurformade mittparti, omkring vilket han grupperar kronbladen. Därtill målar han kvistar med bär och nyponrosor med över varandra skivformigt lagda blad. Flera olika traditionsuppgifter pekar på möbler med samma dekor inom ett avgränsat geografiskt område, daterade mellan 1856—1871. Trots att ingen signerad möbel påträffats är det rimligt att attribuera en hel serie möbler till Häggman, som med sitt torra

måleri och sina fantasilösa rosor får markera det sista avtynande rosmåleriet, innan de fabrikstillverkade möblerna definitivt ersätter bygdesnickarnas alster.

Det är påfallande, hur stark kontinuiteten är, när det gäller spridningen av de jämtländska allmogemöblerna. I några fall har man varit lycklig nog att finna familjearkiv med bevarade handlingar från en målarfamilj. Det har då visat sig att flertalet av de möbler, som utgått från den aktuella verkstaden, i dag återfinnes i just de socknar, där man genom de bevarade handlingarna vet att hantverkaren haft sitt verksamhetsområde.

Det är tydligt att större och skrymmande möbler såsom skåp och dragsoffor vid arv ofta fått följa gården och ej avlägsnats från den ursprungliga beställningsorten. Icke heller har hantverkarna bosatt sig långt från sin hemtrakt. Härtill kommer att ingen större spridning synes ha skett genom försäljning. Jämtlandssnickarna tillverkade inte möbler till avsalu för en större marknad såsom skedde i Dalarna. Jämtarna gjorde möbler för den egna kretsen inom begränsade verksamhetsområden. Därtill kommer att antikvitetshandlare inte haft framgång vid försök till uppköp på landsbygden. Ännu 1960 hade Östersund ingen antikvitetsaffär.

SUMMARY

Old- and New-fashioned. Some Rural Furniture Makers in Jämtland during the 1860's—1870's

In Jämtland there developed during the last decades of the 18th century a local manufacture of furniture ornamented with high-class rose-painting. A number of these were decorated by the province's own church artists. Most of the furniture of this type is to be found in Central Jämtland in the districts around Lake Storsjön, where dining-room decoration with sham architecture is preserved.

No furniture industry ever developed out of this craft. When the railway was built in the 1870's, thus making possible the transport of heavy goods such as factory-made furniture, the local inhabitants nevertheless had their furniture to some extent made by local carpenters. Dining-room furniture was now produced

in Neo-rococo and straight-topped secretairs in simplified Swedish Empire. In this field notably the sculptor Johan Edler the Younger produced many fine works of art.

While in Central Jämtland people refurnished their best rooms with straight-topped secretairs and carved sofas in Neo-rococo, several of the local carpenters in the out-of-the way mountain parishes continued to work in the old style. As late as in the 1870's furniture was still being made which in type and decor clearly shows how long the heritage from the 18th century Rococo survived. The author gives the names of several of these rural carpenters who worked in the outskirts of the province.